

ТРАГЕДІЯ ПРО ГАМЛЕТА ТА ЇЇ ЖИТТЯ У ЧАСІ

Трагедія “Гамлет” Вільяма Шекспіра вже впродовж декількох століть є предметом численних досліджень, автори яких прагнуть зрозуміти і витлумачити характер і поведінку її головного героя. Співіснування в образі данського принца рис надто протилежних – глибокої скорботи і натхнення, розпачу, усвідомлення своєї приреченості і водночас волі та енергії – зумовило те, що інтерес до постаті Гамлета не минає. Поети і прозаїки, філософи і психологи звертаються до нього у своїх творах, критичних статтях, наукових дослідженнях, щоденниках, листуванні. У цій розвідці ми розглянемо інтерпретацію трагедії “Гамлет” В.Шекспіра в Росії середини ХІХ століття. Предметом дослідження статті є тлумачення образу принца данського та Гамлетових мотивів у текстах Віссаріона Белінського та Івана Тургенєва. Ця розвідка є своєрідним доповненням і продовженням наших попередніх публікацій [9 – 13]. Ми ставимо мету продемонструвати, що “будь-яке історичне покоління звертається до класичних творінь у пошуках відповіді на питання, які йому ставить власний час, в надії зрозуміти себе”, оскільки “інтерпретація класичної спадщини є формою самопізнання культури” [2, 33]. А.Нямцу, окреслюючи причини актуальності традиційних сюжетів та образів, зазначав, що в них “у концентрованому вигляді відобразилося матеріальне і духовне життя людства в його найбільш значущих виявах, складні і часом трагічні пошуки істини, суперечливість і багатозначність навколишнього світу” [18, 72]. Тому розмову про образ Гамлета слід почати з передісторії, котра стосується часу та подій, пов’язаних з виникненням трагедії Шекспіра.

26 липня 1602 року у Реєстр Компанії книговидавців Джеймсом Робертсом була занесена трагедія “Гамлет” [див. про це: 2, 7], щоб застрахувати її від публікування кимось іншим окрім цього видавця, який, як вважається, діяв зі згоди трупи Джемса Бербеджа. До цієї трупи належав і Вільям Шекспір. Трупа першою ставила “Гамлета”, написаного драматургом у 1600 – 1601 роках. У ролі Гамлета виступав Річард Бербедж, син керівника трупи. Однак у 1603 році без дозволу автора і трупи трагедія вийшла друком під назвою “Трагічна історія про Гамлета, Принца Данського, Вільяма Шекспіра, як її багато разів зіграли актори Його Величності у місті Лондоні, а також в університетах Кембріджа і Оксфорда та в інших місцях” [див. про це: 2, 7]. Цей перший варіант трагедії був довгий час невідомим, і його знайдено лише у 1821 році. Серед деяких шекспірознавців існує думка, що так зване перше кварто – це варіант “Гамлета”, записаний стенографом, скорочений і зіпсований. Припускають, що запис тексту трагедії був здійснений глядачем чи актором. Якщо це так, то перше кварто є першою інтерпретацією трагедії “Гамлет” взагалі, бо відобразило її сприйняття сучасником Шекспіра. У 1604 році з’явилося нове видання “Гамлета”, яке називають другим кварто. Друге видання було опубліковане, як вважається,

автором і трупом. Друге кварто значно відрізняється від видання 1603 року, оскільки змінився обсяг твору, деякі події набули іншого значення, змінилися не тільки імена, а й авторське тлумачення деяких персонажів. Докладне зіставлення першого і другого кварто трагедії проведено Н.Зубовою у розвідці “Два варіанти “Гамлета” [14]. На підставі того, що не можна пояснити розбіжності між двома текстами лише помилками, зробленими стенографом, дослідниця переконливо доводить, що друге кварто – змінений і вдосконалений Шекспіром текст першого кварто. У 1623 році драматург Бен Джонсон, разом з Хемінгом і Конделлом, акторами трупи Шекспіра, опублікував зібрання п’єс Шекспіра, як припускають, на основі рукописів самого Шекспіра.

Слід зауважити, що у контексті так званого “шекспірівського питання” трагедія “Гамлет” має свою проблематику, бо авторство “Гамлета” подекуди приписують відомому філософу Френсісу Бекону, графам Ретленду, Дербі та Оксфорду. Також існує думка, що в “Гамлеті” В.Шекспір “з’являється перед нами трагічно переродженим у купелі страждань” [8, 311], тому трагедію про Гамлета умовно відносять до другого періоду творчості великого драматурга.

Нагадаємо, що у кінці XII століття данським хроністом Саксоном Граматиком була написана латинською мовою книга “Історія данців”. У цій хроніці розповідається давня скандинавська легенда про Амлета. Докладно історію Амлета переповів Іван Франко у передмові до перекладу “Гамлета”, здійсненого Пантелеймоном Кулішем [див.: 22]. Хоча текст Саксона Граматика був тричі передрукований до кінця XVI століття, дослідники творчості В.Шекспіра вважають, що драматург не читав його в оригіналі [див.: 22]. Припускають, що В.Шекспір ознайомився з історією Амлета, яку переповів французькою мовою Франсуа Бельфоре у книзі “Трагічні історії”, що вийшла у 1559 році. Книгу Ф.Бельфоре було перекладено англійською і видано в Англії у 1608 році, причому англійський видавець додав до тексту Ф.Бельфоре деякі деталі з трагедії “Гамлет” Шекспіра. Відомо, що на основі новели Ф.Бельфоре в Англії приблизно у 1587 році було поставлено драму про принца Гамлета, автор якої невідомий. Другий англійський “Гамлет” з’явився на сцені у 1594 році. Авторство драми приписують Томасу Кіду, автору “Іспанської трагедії” (1584), яку також відносять до джерел “Гамлета” В.Шекспіра [див.: 17, 63-65].

Крім історичних джерел та текстів, матеріалом для Шекспіра була і сучасність, творчо переосмислена геніальним драматургом. Тому до джерел “Гамлета” відносять певні реальні події, які мали би бути відомі Шекспірові і які перегукуються з сюжетом “Гамлета” [див.: 22]. Дослідники вважають, що на написання трагедії могли вплинути роздуми філософа-гуманіста Мішеля Монтеня, викладені у “Дослідах”, бо міркування Гамлета мають аналогії і відповідності у книзі французького письменника [див.: 15]. Деякі дослідники (Рештону, Бейрсдорф) проводять паралелі між “Гамлетом” і романом “Евфуес” Дж. Ліллі [див.: 7, 395]. Інші (Гервінус, Ульріци, Ферніваль, Свінберн, Дауден, Брандес) переконані, що “в душевную жизнь Гамлета как бы само собой перелилось все то, что в последние годы наполняло его

(Шекспіра. – Г. Г.) серце и кипело в его мозгу” [6, 378], тобто схилиються до біографічного тлумачення появи трагедії [див.: 7, 392]. Зазначимо, що докладно джерела Шекспіра були проаналізовані літературознавцем О.Смирновим [20].

Зауважимо, що цілий ряд подібних проблем існує у шекспірознавстві і до сьогоднішнього дня. Ми виходимо з того, що трагедія “Гамлет”, увібравши в себе духовне надбання попередніх століть, осмислює джерела, якими скористався Шекспір, відповідно до тих філософських і соціальних проблем, які були значущими в добу її написання.

Про актуальність Гамлета для культури середини ХІХ століття свідчить цілий ряд критичних та філософських статей, де аналізується трагедія Шекспіра і по-різному тлумачиться образ принца данського. Звернемося до російського осмислення Гамлета, котре висвітлить найважливіші суперечливі аспекти проблеми. Першою серйозною розвідкою у цьому контексті слід назвати статтю “Гамлет”, драма Шекспіра. Мочалов в ролі Гамлета” (1838) Віссаріона Белінського. Розтлумачуючи філософський зміст трагедії, російський критик пов’язував його з сучасною йому епохою, інтерпретуючи героя Шекспіра за допомогою філософської тріади Гегеля [див. про це: 23]. В.Белінський доходить висновку, що кожен переживає епоху “морального дитинства” – період у житті, коли дійсність не розходиться з власними мріями людини, тобто є стан гармонії з навколишнім світом. Аналізуючи внутрішню еволюцію Гамлета, В.Белінський стверджував, що за дитинством настає перехід до змужнілості, який “завжди буває епохою розпаду, дисгармонії” [3, 256], бо дійсність вступає в суперечності з ідеалами людини. Це обов’язково стається з кожною порядною людиною. Однак “вихід з цього дисгармонійного стану в гармонію духу, шляхом внутрішньої боротьби і свідомості, є долею лише *крацих* (курсив В.Белінського. – Г.Г.)” [3, 291]. Погоджуючись з Й.В.Гете в тому, що ідея “Гамлета” – “слабкість волі при усвідомленні обов’язку” [3, 257], В.Белінський вважав слабкість волі проявом основної ідеї розпаду, “переходу з дитячої, несвідомої гармонії і самонасолоди духу в дисгармонію і боротьбу, які є необхідною умовою для переходу в мужню і свідому гармонію і самонасолоду духу” [3, 293], зазначаючи, що від природи Гамлет є сильною особистістю. У результаті розпаду людина досягає вищого щабля свого розвитку, гармонії, тобто отримує “просвітлений погляд” на дійсність, “підноситься до абсолютного спостереження істини”, приймає життя, “в якому немає відносного добра і зла, але в якому все – безумовне благо” [3, 301-302]. Гамлет знайшов для себе гармонію у переконанні, що бути завжди готовим – це все, тобто в тому, що у житті немає “нічого випадкового, нічого довільного, лише одне необхідне” [3, 293]. Як бачимо, В.Белінський виділяв в образі Гамлета такі психолого-філософські характеристики, що проявляються у ситуації становлення особистості. Критик проводив паралелі між собою, представником свого покоління і Гамлетом: “Гамлет! чи розумієте ви значення цього слова? – воно велике і глибоке: це життя людське, це людина, це ви, це я, це кожен з нас, більшою чи меншою мірою,

у високому і смішному, але завжди в жалюгідному і сумному значенні...” [3, 254].

У 1841 році В.Белінський відкидає ідею “примирення” з дійсністю, і захоплення Гамлетом поступається місцем критиці ганебної бездіяльності, нерішучості та рефлексії принца, який “ніяковіє перед майбутнім подвигом, блідне перед страшним викликом, вагається і лише говорить, замість того, щоб діяти”. Критик пише про те, що в Гамлеті бореться обурення проти злочину з безсиллям “вступити з ним у відкритий і відчайдушний бій, як того вимагає усвідомлення обов’язку” [5, 313]. Та, водночас, він вказував і на велич принца, бо пов’язував Гамлета з прогресивним суспільним прошарком. Свідченням цього є лист до В.Боткіна (13. 06. 1840), в якому В.Белінський писав: “... в нас відобразився один з найважчих моментів суспільства...”, “становище істинно трагічне!..”, “ми і кроку не можемо зробити без рефлексії...”, “на розраду нашу (хоч це і погана розрада) ми можемо сказати, що хоч Гамлет (як характер) і страшенно паскудний, однак він збуджує у всіх ще більше співчуття до себе, ніж могутній Отелло та інші герої шекспірівських драм”, “він слабкий і сам собі здається гидким, однак лише вульгарні люди можуть називати його вульгарним і не бачити проблесків величю в його нікчемності” [4, 526-527]. На різних етапах формування свого філософського світогляду В.Белінський по-різному тлумачив ідею “Гамлета”, по-різному інтерпретував цей образ. Ми можемо говорити навіть про своєрідну персоніфікацію образу Гамлета, бо критик завжди розглядав себе і своє покоління у фокусі цього образу, прив’язуючи своє тлумачення до конкретної соціальної ситуації.

Соціально-побутовою та частково особистісною персоніфікацією Гамлета є також інтерпретація образу у статті Івана Тургенєва (1818-1883) “Гамлет і Дон Кіхот” (1860). Письменник, розглядаючи дві протилежні особливості людської природи, дав характеристику “двом корінним напрямкам людського духу” [21, 192], які знайшли своє втілення та крайній вияв у Гамлеті Шекспіра і Дон Кіхоті Сервантеса. І.Тургенєв асоціює Гамлета з дворянськими інтелігентами, передовою силою російського суспільства 40-х років ХІХ століття. Їм на зміну прийшла нова суспільна сила – віддані ідеї та зв’язані з народом Дон Кіхоти. Тому вирок Гамлету звучить категорично: “Гамлети достеменно є некорисними для маси, вони їй нічого не дають, вони її нікуди вести не можуть, тому що самі нікуди не йдуть” [21, 179], бо вони постійно сумніваються у всьому і ніколи не можуть визначитися у тому, що є істина. Гамлети – безплідні, вони “нічого не знаходять, нічого не винаходять і не залишають за собою сліду, окрім сліду власної особистості, не залишають за собою справи” [21, 180]. Критикуючи данського принца, письменник зазначає, що кожен знаходить в Гамлеті власні риси. Хоча недоліки Гамлета дратують І.Тургенєва, вони є йому близькими і зрозумілими. Фактично, тут інтерпретатор сам себе відносить до гамлетового типу, показує, що в ньому переважають риси Гамлета, які він вважає вадами. Інтерес до “Гамлета” І.Тургенєв пояснював як “красотами ... найчудовішого твору”, так і “сучасним станом публіки”, “її прагненням до

самосвідомості і роздумів”, “її сумнівами в самій собі і її молодістю” [21, 185]. Отже, І.Тургенєв підкреслював, що не тільки він сам шукав у Гамлеті розв’язання проблем власної особистості, відчував духовну спорідненість з ним, а й сучасне йому покоління вважало Гамлета близьким і зрозумілим.

Вважаючи, що Гамлет містить у собі “початок заперечення”, І.Тургенєв пише, що це заперечення Гамлета піддає сумніву добро, аналізує його, вишукуючи своїх ворогів, якими є “зло і неправда”, однак у злі він не сумнівається, а “вступає з ним у жорстокий бій” [21, 183]. Зауважимо, що тут І.Тургенєв суперечить сам собі, бо того, хто бореться зі злом і неправдою, неможливо назвати некорисним та бездіяльним. Далі письменник знову стає непослідовним, бо вже не вважає, що Гамлет не здатен розпізнати істину, і схвалює те, що Гамлет чітко бачить істину і брехню.

Проблема кожного Гамлета у тому, що “нищівна сила” заперечення не знає, де їй зупинитися, так як те, що вона має знищити, часто нероздільно злито з тим, що вона має “помилувати” [21, 183]. У цьому трагічна сторона людського життя. Для справи потрібна і воля, і думка. Але думка перешкоджає волі. Розум, який себе контролює, не здатен на вчинки внаслідок аналізу. І.Тургенєв стверджує, що у кожній людині і Гамлет, і Дон Кіхот може чергуватися і навіть зливатися в єдине ціле. Письменник також зазначає, що в житті не існує Гамлетів і Дон Кіхотів у чистому вигляді. Гамлет в нас – це сила “консерватизму” і сила “особистості, що розмірковує і сама себе розробляє” [21, 187], Дон Кіхот – сила “руху”, “прогресу”. “Закон людського життя” письменник бачив у боротьбі і примиренні цих “основ, що безперестанно роз’єднані і безперестанно зливаються” [21, 184], “утворюючи єдиний двообраз” [16, 27]. І.Тургенєва цікавило, якою має бути особистість, щоб бути корисною суспільству та приводити в рух історію, тобто бути Дон Кіхотом, для якого головне – ідея і мета, і, водночас, діяти мудро, вибирати правильний шлях, аналізуючи і передбачаючи наслідки, як Гамлет. Критик доходив висновку про те, що особистості необхідно розвивати в собі позитивні риси і Гамлета, і Дон Кіхота для соціального прогресу. В.Белінський і І.Тургенєв задали у своїх статтях загальний тон російським дискусіям про Гамлета і гамлетизм, що тривають до сьогоднішнього дня.

З огляду на викладене, ми можемо дійти висновку, що інтерес до традиційного образу Гамлета не минає, але зрозуміло, що “сюжет і образ Гамлета міг стати міфом (літературного походження) для наступної культури лише після того, як Шекспір вклав у нього свої глибокі і вічні змісти” [19, 13]. Саме ці “глибокі і вічні змісти”, які ми розглядаємо як гамлетизм в образі героя, і є причиною того, що Гамлет стає символом, який входить в історичну дійсність наступних епох, спричиняє діалог культурологічних контекстів. Всі змісти, які інтерпретатори образу Гамлета знаходять у ньому (якщо вони не суперечать тексту трагедії), були закладені творцем цього образу і узагальнювали прагнення людини до самопізнання, намагання знайти власну філософію життя, що знаменує процес становлення особистості. Дослідження інтерпретацій традиційного образу Гамлета у Росії середини XIX століття підкреслює справедливність зауваження Сергія

Аверинцева стосовно того, що “найточніший інтерпретуючий текст сам все ж таки є новою символічною формою, яка в свою чергу потребує інтерпретації” [1, 827].

Література

1. Аверинцев С.С. Символ // Краткая литературная энциклопедия: В 9 т. Под ред. А.Суркова / Советская энциклопедия. – М., 1971. – Т. 6. – С. 826 – 831.
2. Бартошевич А.В. Шекспир. Англия XX век. – М.: Искусство, 1994. – 288с.
3. Белинский В.Г. “Гамлет”, драма Шекспира. Мочалов в роли Гамлета // Белинский В.Г. Полное собрание сочинений: В 13 т. / Изд-во АН СССР. – М., 1953. – Т.2.: Статьи и рецензии. Основания русской грамматики. 1836 – 1838. – С. 253 – 345.
4. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений: В 13 т. / Изд-во АН СССР. – М., 1956. – Т. 11: Письма 1829 – 1840. – 719 с.
5. Белинский В.Г. Статьи о Пушкине 1843 – 1846. Статья пятая // Белинский В.Г. Полное собрание сочинений: В 13 т. / Изд-во АН СССР. – М., 1955. – Т. 7.: Статьи и рецензии 1843. – С. 302 – 357.
6. Брандес Г. Шекспир. Жизнь и произведения: Пер. В.М.Спасской и В.М.Фриче. – М.: Алгоритм, 1997. – 374 с.
7. Венгеровъ С. Шекспиръ // Энциклопедический словарь: В 41 т. / Типография Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ. – С. Петербургъ., 1903. – Т. XXXIX: Чугуевъ – Шень. – С. 382 – 400.
8. Гилилов Г. Корабль плывет в Эльсинор. Два квартета “Гамлета” // Гилилов Г. Игра об Уильяме Шекспире, или Тайна великого Феникса. – М.: Международные отношения, 2000. – С. 310 – 318.
9. Горенок Г. Гамлет і гамлетизм в російській культурі Срібної доби. // Літературознавчий збірник. – Вип. 17-18. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 90 – 104.
10. Горенок Г. Гамлет і гамлетизм у художній свідомості І.Анненського // Художній світ І.Анненського: Матеріали міжнародних науково-літературних читань. – М.: Літературний інститут ім. О.М.Горького, 2005. – С. 40 – 48.
11. Горенок Г. Європейські Гамлети та гамлетизм у ХІХ столітті // Матеріали VII Міжвузівської конференції молодих учених. – Донецьк, ДонНУ, 2009. – С. 52-53.
12. Горенок Г. Літературознавча дискусія про Гамлета та гамлетизм. // Актуальні проблеми філології: мовознавство, методика викладання філологічних дисциплін: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Маріуполь: Маріупольський державний гуманітарний університет, 2009. – С. 243 – 248.
13. Горенок Г. Рецепція та інтерпретація Гамлета Шекспіра в Україні кінця ХІХ століття // Наукові записки Харківського національного

педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. Серія літературознавство. – Випуск 1 (53). – Ч. 1. – Харків: ППВ “Нове слово”, 2008. – С. 82- 91.

14. Зубова Н. Два варианта “Гамлета” // Шекспировский сборник. – М.: Всероссийское театральное общество, 1959. – С. 256 – 290.

15. Комарова В.П. Некоторые философские идеи в “Опытах” Монтеня и в трагедии “Гамлет” // Комарова В.П. Шекспир и Монтень. – Л.: Изд-во Лен. ун-та, 1983. – С. 67 – 110.

16. Манн Ю.В. И.С.Тургенев и вечные образы мировой литературы (статья Тургенева “Гамлет и Дон Кихот”) // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1984. – Том 43. – № 1. – С. 22 – 32.

17. Морозов М.М. Шекспир. – М.: Молодая гвардия, 1956. – 216 с.

18. Нямцу А.Е. Поэтика традиционных сюжетов. – Черновцы: Рута, 1999. – 176с.

19. Приходько И.С. Ответ оппоненту // Филологические записки. – Выпуск 8. – Воронеж, 1997. – С. 12 – 18.

20. Смирнов А. Шекспир и его источники // Смирнов А. Из истории западно-европейской литературы. – М.Л.: Худож. лит., 1965. – С. 249 – 267.

21. Тургенев И.С. Полное собрание сочинений и писем: В 28 т. / Наука. – М.Л., 1964. – Т. 8: Накануне. Гамлет и Дон Кихот. Отцы и дети. 1859 – 1861. – 623с.

22. Франко І. Передмова (до видання: Уільям Шекспір. Гамлет, принц датський. Переклад П.О. Куліша... Львів, 1899) // Франко І. Зібрання творів: В 50 т. / Наукова думка. – К., 1981. – Т. 32: Літературно-критичні праці (1899 – 1901). – С. 156 – 170.

23. Ходорковская Л. Мир действительной жизни. (Белинский о Гамлете) // Вопросы литературы. – 1966. – № 6. – С. 155 – 171.

Анотація

Горенок Г.Ю. Трагедія про Гамлета та її життя у часі.

Стаття присвячена рецепції та інтерпретації Гамлета Шекспіра в Росії середини ХІХ століття. Розглядається тлумачення образу принца данського у текстах Віссаріона Белінського та Івана Тургенева, котрі задали у своїх статтях загальний тон дискусіям про Гамлета і гамлетизм, що тривають до сьогодні. Виходячи із завдання дослідити, як і чому образ Гамлета проникає у майбутнє, живе і функціонує у ньому, набуваючи різні символічні значення, і, як майбутнє проникає у цей образ, провокуючи різноманітні тлумачення, розмова про Гамлета почата з передісторії, яка стосується часу і подій, пов'язаних з виникненням трагедії Шекспіра.

Ключові слова: трагедія, образ, рецепція, інтерпретація, гамлетизм, символічні значення.

Аннотация

Горенок Г.Ю. Трагедия о Гамлете и ее жизнь во времени.

Статья посвящена рецепции и интерпретации Гамлета Шекспира в России середины XIX века. Рассматривается толкование образа принца датского в текстах Виссариона Белинского и Ивана Тургеньева, которые задали в своих статьях общий тон дискуссиям о Гамлете и гамлетизме, что продолжают до сегодня. Исходя из задания исследовать, как и почему образ Гамлета проникает в будущее, живет и функционирует в нем, приобретая разные символические значения, и, как будущее проникает в этот образ, провоцируя разнообразные толкования, разговор об образе Гамлета начат с предистории, которая касается времени и событий, связанных с возникновением трагедии Шекспира.

Ключевые слова: трагедия, образ, рецепция, интерпретация, гамлетизм, символические значения.

Summary

Horenok H.Yu. The tragedy about Hamlet and its life in the time.

The article deals with the reception and interpretation of Shakespeare's Hamlet in Russia in the middle of the XIX century. The interpretation of the Denmark prince's image in Vissarion Belinskyi and Ivan Turgenev's works, that set in their articles the general tone of the discussions about Hamlet and hamletyzm which have been going on so far, is examined. Having the task to investigate how and why the image of Hamlet penetrates into the future, lives and functions in it, acquiring different symbolic meanings, and how the future penetrates into that image, provoking various interpretations, the talk about the image of Hamlet begins with the prehistory that concerns the time and events, connected with the appearance of Shakespeare's tragedy.

Key words: tragedy, image, reception, interpretation, hamletism, symbolic meanings.

Стаття прорецензована і рекомендована до друку Оленою Олександрівною Бистровою, доктором філологічних наук, доцентом кафедри романської філології та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.